

ŠTO JE I ZAŠTO ZANEMARILA „ZAGREBAČKA SOCIOLOŠKA ŠKOLA“?¹ (TRAGOM TVRDNJE ANDRÉA BLANCA)

U radu se, tragom tvrdnje Andréa Blanca, pokušava utvrditi što je i zašto zanemarila „Zagrebačka sociološka škola“. Blanc dokazuje da je potonja zanemarila proučavanje krize suvremenog seljačkog naraštaja na prijelazu iz ruralne u industrijsku i urbanu sredinu, odnosno iz „primitivne“ sredine u „moderani svijet“. Na temelju njegove (i druge) literature pokušava se također poimence utvrditi tko je zapravo činio „Zagrebačku sociološku školu“.

Ključne riječi: André Blanc, „Zagrebačka sociološka škola“, sociolozi (sela) u Hrvatskoj, kriza seljaštva, doticaji sela i grada

1. Uvod

Pred nama je interdisciplinarna regionalna studija, tj. knjiga *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, čiji je autor André Blanc, francuski geograf i sveučilišni profesor (1922. – 1977.).² Knjiga je i više nego inspirativna za raspravu, a od mnoštva mogućih pitanja, osvrnut ćemo se na pitanje „Zagrebačke sociološke škole“ u kontekstu tvrdnji A. Blanca.

Pokušat ćemo ukratko vidjeti tko je sve činio ili mogao činiti „Zagrebačku sociološku školu“ o kojoj piše Blanc. Radovi koje je imao u vidu, radeći na svojoj tezi, odnosno knjizi *Zapadna Hrvatska*, odnose se uglavnom na one objavljene u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, nerijetko i ranije, a svega nekoliko bibliografskih jedinica objavljeno je

¹ Znatno doradeno prvobitno (neobjavljeno) izlaganje na znanstvenom kolokviju *Postoji li „hrvatski prag“?* u organizaciji Hrvatskog sociološkog društva, Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i Francuskog instituta u Zagrebu. Znanstveni kolokvij održan je 26. veljače 2004. u dvorani Goethe Instituta, u povodu hrvatskog prijevoda knjige Andréa Blanca, *Zapadna Hrvatska. studija iz humane geografije*, Zagreb 2003. Glavni inicijator i organizator kako prijevoda knjige tako i znanstvenog kolokvija bio je naš jubilarac, neumorni prof. dr. sc. Drago Roksandić. Bio je ujedno i voditelj znanstvenog skupa te podnositelj uvodnog priopćenja. On je inicijator i urednik (uz već navedenu Blancovu knjigu) izdanja: Marko Šarić, *Zapadna Hrvatska. Prilozi za bibliografiju*, Zagreb 2003. (Knjiga na 248 stranica sadrži oko šest tisuća bibliografskih jedinica.) Uza sve to, izrađen je i CD-ROM.

O tome i o brojnim drugim znanstvenim inicijativama te o bogatoj biobibliografiji Drage Roksandića do 2008. godine v. Hrvoje Petrić, „Živjeti ‘Triplex Confinium’ (u povodu 60. godine rođenja prof. dr. sc. Drage Roksandića)“, *Ekonomika i ekohistorija*, 4, 2008, 151-231.

² Pored toga što je objavio studiju iz humane geografije, objavljivao je radove o odnosu geografije i historije, agrarnim strukturama, tipovima izduženih sela u Hrvatskoj, seoskim zajednicama, stvaranju gradske mreže (u bivšoj Jugoslaviji) i promjenama ruralnih društava te odnosima grad – selo, što su sve teme od interesa za sociologiju, a iznio je i prikaz: *Samoupravljanje, decentralizacija i ekonomska sociologija u Jugoslaviji*. O ovom posljednjem v. Blanc, „Auto-gestion, décentralisation et sociologie économique en Yougoslavie“, *Annales de géographie*, LXXIV/403, 1965, 349-352.

poslije Drugog svjetskog rata. Među svima njima zanimaju nas oni radovi čiji su autori sociolozi, odnosno radovi koji su po svom karakteru sociološki ili u sebi sadrže dosta „socioloških zrnaca“.

Navest ćemo što, prema Blancovu mišljenju, nedostaje, što je zanemarila, kako on kaže, „Zagrebačka sociološka škola“ u svojim istraživačkim radovima. Njegova analiza promjena na prostoru koji je nazvao Zapadnom Hrvatskom, koristeći se radovima „Zagrebačke sociološke škole“, odnosi se na one publicirane uglavnom do Drugog svjetskog rata.

Prostor koji Blanc „obrađuje“ prostire se između panonske i jadranske Hrvatske ili, preciznije govoreći, između donjeg Pokuplja i Posavine i riječko-senjskog zaleđa s jedne strane te hrvatsko-bosanske i hrvatsko-slovenske granice s druge strane. To je, dakako, gorski dio Hrvatske koji – svojom raznolikošću – omogućuje Blancu da u središtu svog znanstveno-istraživačkog interesa zadrži „Zapadnu Hrvatsku“, odnosno „hrvatski prag“. Termin *prag* u terminologiji geografske znanosti (struke) označava u geomorfološkom smislu „reljefno najpovoljniji prijelaz između dviju različitih zemljopisnih cjelina koje odvajaju planine (npr. Gorski kotar)“.³

Radeći na svojem projektu „Zapadna Hrvatska“, izveo je i nekoliko pojedinačnih istraživanja: (1) ogulinskog polja kao najsloženijeg unutar projekta; (2) istraživanje krša; (3) „proučavanje vojnih krajina koje mu omogućuje da naglasi povijesne uzroke privredne zaostalosti“; (4) istraživanje „seoskog staništa“, što mu omogućuje zacrtavanje različitih etapa „nastanjanja i ponovnog naseljavanja tla“ te ustanovljavanje „veze između faza nastanjanja i sjedilačkih faza s organizacijom sustava poljoprivrednih kultura“. Vlastitim metodološkim iskustvima stečenima proučavanjem Zapadne Hrvatske Blanc se koristio i u drugim istraživanjima odnosa agrarnih društava i seoskih struktura na Balkanu (kao npr. u Albaniji), ali i na prostorima izvan Balkana (kao npr. u radu o plodoredu u pokrajini Lorraine u 19. stoljeću).

„Napisao je monografiju – izvedenu u najboljoj tradiciji francuskih interdisciplinarnih studija u humanističkim i društvenim znanostima – djelo, koje je svjetskoj stručnoj publici predstavilo, pored problematike ‘Zapadne Hrvatske’, stotine radova hrvatskih znanstvenika 19. i 20. stoljeća, kao rijetko koje prije, a, čini mi se, isto tako i kasnije.“⁴

Literatura kojom se Blanc koristio pri pisanju ove monografije doista je impresivna, a u tim je okvirima svakako i literatura hrvatskih znanstvenika, od geografa, preko pravnika i ekonomista, do povjesničara, etnologa i sociologa. (Tomu treba dodati korištenu bogatu arhivsku građu iz hrvatskih, austrijskih i francuskih arhiva, zatim zemljopisne karte i katastarske planove te, naposljetku, razne i brojne statističke publikacije.) Monografska Blancova studija zanimljiva je stoga i sa stajališta sociologije.⁵

³ Alfonso Cvitanović, *Geografski rječnik*, Zadar 2002, 410.

⁴ Drago Roksandić, „Uvodne napomene uz tekst P.-Y. Pechoux i M. Roux“, *Hommage à André Blanc (1922-1977)* (rukopis).

⁵ O njenoj dvostrukoj zanimljivosti za sociologe v. u prilogu: Vjeran Katunarić, „Razvoj, sistemske granice i etnički sukobi: neka razmišljanja uz Blancovu ‘Zapadnu Hrvatsku’“, znanstveni kolokvij *Postoji li „hrvatski prag“?* (rukopis).

2. Prelazak seljaštva iz prirodne ruralne sredine u moderni svijet

U trećem dijelu svoje knjige pod naslovom *Suvremeni razvitak: kriza*, Blanc „ima za cilj ukazati na grubost i brzinu tih preobražaja (odnosi se na preobrazbu svih oblika tradicionalnog života, privrednih i društvenih – op. a.) u razdoblju koje se proteže otprilike od 1870. do sredine 50-tih godina 20. stoljeća (knjiga je izvorno tiskana na francuskom 1957. godine, a na hrvatskom 2003. – op. a.), te istodobno opisati suvremeni život sela i njegove novine“.⁶

Napredak zemljoradnje vezuje uz polet gradova, dodajući da se problemi koje je prouzrokovala agrarna kriza mogu uspješno riješiti „samo urbanizacijom i industrijalizacijom“.⁷ Nešto kasnije poziva se na hrvatskog ekonomista Rudolfa Bićanića (1905. – 1968.) i njegovo dokazivanje kako je industrijalizacija u Hrvatskoj započeta iz inozemstva te da se odvijala sa „zakašnjenjem od nekoliko desetljeća u usporedbi s drugim austrougarskim zemljama“, a naročito je kasnila u usporedbi sa Zapadnom Europom.⁸ Posebno ističe prenaseljenost kao nevolju „svih južnoslavenskih krajeva južno od Save“ koju opet, zajedno s Bićanićem, izjednačuje s industrijskom nezaposlenošću.⁹

U već spomenutom trećem dijelu svoje knjige *Suvremeni razvoj: kriza*, u IV. glavi „Selo i grad“, drugo poglavlje knjige naslovljeno „Društveni život: nove veze“ Blanc počinje konstatacijom kako je suvremeni proces industrijalizacije doveo do toga da seljački naraštaj „prelazi iz prirodne sredine“ u „moderne svijet“. Preobražaj seoskog života, razne doticaje sela i grada te krizu seljaštva kao istraživački problem „zagrebačka sociološka škola je zanemarila“.¹⁰

Zbog onih čitatelja koji, iz kojih bilo razloga, nisu u mogućnosti pročitati Blancov tekst o „Zagrebačkoj sociološkoj školi“, donosimo taj ulomak u cijelosti. „Suvremeni proces industrijalizacije izazvao je preobražaj seoskog života. Seljački naraštaj toga vremena doživljava krizu. Naglo prelazi iz prirodne sredine, potpuno ruralne, pa i primitivne, u moderni svijet. Proučavajući faze razvoja, mnogobrojne oblike dodira između sela i grada, bolje ćemo razumjeti smisao i domet tih promjena. Bibliografija o tom pitanju oskudna je. Za žaljenje je što je zagrebačka sociološka škola zanemarila proučavanje toga problema. Možda zato što su Hrvati svjedoci te krize, ili zato što im nedostaje odmak, oni još ne shvaćaju potpuno svu njezinu važnost. Predratna ispitivanja *Gospodarske sloge*, članci u periodici i dnevnim listovima, nekoliko statističkih ispitivanja, pojedinačna istraživanja, bilješke poslije razgovora ili u obilascima terena, to je građa koja može poslužiti da podupre zaključke ovoga posljednjeg poglavlja“.¹¹ Nešto kasnije žali se da „nema nijednog ozbiljnog ispitivanja u zapadnoj Hrvatskoj“ o dnevnim i tjednim, pa ni o sezonskim migracijskim kretanjima stanovništva.¹²

⁶ Blanc, *Zapadna Hrvatska*, 331.

⁷ Isto.

⁸ V. o tome: Isto, pogl. „Industrijska revolucija“, 353-357.

⁹ Isto, 390.

¹⁰ Isto, 466.

¹¹ Isto.

¹² Isto, 470-471.

3. André Blanc, hrvatski autori, agrarna kriza i modernizacija

U napomenama „Popisu knjiga i članaka“, ispisanima na dvije stranice, Blanc navodi da njegova bibliografija „ne smije zavaravati svojom opsežnošću“, iako sadrži više od 400 naslova jer je posebice s „geografskog stajališta vrlo oskudna“.¹³ Njegova bibliografija u knjizi *Zapadna Hrvatska*, o čemu je i inače riječ, sadrži točno 430 bibliografskih jedinica, ne računajući manje (značajne) članke iz periodike koji su navedeni samo u bilješkama, niti arhivsku građu i statističke publikacije, kojih je također popriličan broj.¹⁴ Dalje ističe da su „problem zadruge obrađivali pravnici i sociolozi, katkad i etnografi“, međutim, tim istraživanjima problema zadruge „nedostaje povijesna ili geografska perspektiva“. Hvali autore građe iz 17. i 18. stoljeća o ekonomiji, ističući da je „prvorazredna“. Smatra velikom zaslugom R. Bičanića i „njegove škole“ jer su isticali i ekonomske i društvene aspekte problema nastalih ukidanjem feudalizma i diobom zadruga te stavljali naglasak na industrijski razvitak i „na agrarnu prenaseljenost“.¹⁵ Ističe kako su istraživanja, čiji je voditelj Bičanić, „vrlo objektivna“ i ujedno su „dragocjeni prilog suvremenoj ekonomskoj povijesti“.¹⁶

Blanc u svojem popisu literature navodi šest radova R. Bičanića, i to redom sljedeće naslove:

Agrarna kriza u Hrvatskoj, Zagreb 1937;

Kako živi narod, Zagreb 1939;

Agrarna prenapučenost, Gospodarska struktura Banovine Hrvatske, 3, Zagreb 1939.

„Oslobođenje kmetova u Hrvatskoj 1848. god.“, *Počeci kapitalizma u Hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952, 69-70;

„Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848.“, *Historijski zbornik*, 1, 1948, 67-101;

Hrvatska ekonomika, I. Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750. – 1860, Zagreb 1951.

Među korištenom literaturom R. Bičanića vidljivo je kako je (ne računajući priloge u periodici) samo jedna knjiga objavljena poslije Drugog svjetskog rata (*Doba manufakture u*

¹³ Isto, 516.

¹⁴ Detaljnije o tome v. u: Isto, pogl. „Izvori“, 505-535, a posebno „Popis knjiga i članaka“, 516-535.

¹⁵ Isto, 516-517.

¹⁶ Isto, 517.

Primjetno je da u popisu literature navodi samo izdanje iz 1939. knjige *Kako živi narod*. To je zapravo druga knjiga istoga naslova jer je prva objavljena 1936. godine, također pod naslovom *Kako živi narod* i s podnaslovom *Život u pasivnim krajevima*. Posve je razumljivo da navodi drugu knjigu (1939.) jer se u njoj najprije obrađuju krajevi: „Hrvatsko zagorje“ i „Prigorje“, „Gorski kotar“, „Na granici Like i Dalmacije“ i sl., što uglavnom odgovara prostoru Blancova interesa, odnosno prostoru između Panonije i Jadrana koji on definira kao „Zapadnu Hrvatsku“ ili „hrvatski prag“.

Radi razumijevanja seljaštva u radovima Rudolfa Bičanića, dovoljno je pogledati pogovor Vlade Puljiza, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bičanića“, u: Rudolf Bičanić, *Kako živi narod*, Zagreb 1996., I-VII (reprint). Biografske podatke o Bičaniću možemo naći u: Uroš Dujšin, „Prof. dr. Rudolf Bičanić, 1905. – 1968.“, u: Isto, IX-XIV; potpunu njegovu bibliografiju (radovi objavljeni u nas i u inozemstvu) v. u: Isto, XV-XXIII.

Hrvatskoj i Slavoniji...), za koju Blanc kaže kako „otvara nove vidike“ i dodaje da njegovu drugu knjigu *Hrvatske ekonomike* očekuje „s nestrpljenjem“.¹⁷

Bićanić nastavlja znanstveno istraživanje sela i seljaštva koje su u Hrvatskoj utemeljili još Baltazar Bogišić (1839. – 1908.) i Antun Radić (1868. – 1919.). Sva trojica imaju radove značajne i za sociologiju.

U tim spomenutim dvjema Bićanićevim knjigama (*Doba manufakture i Počeci kapitalizma...*), kao i u nekim drugim radovima, donosi se izvanredno dobro dosta zapažanja o procesima promjena u privredi i društvu u Hrvatskoj (kao npr. o agrarnoj revoluciji, trgovini žitom, drvom i stokom, seoskim zanatima, gradnji cesta prema Primorju, socijalnoj strukturi u Hrvatskoj i dr.). Problematizirao je Bićanić i procese preobražaja seljaštva nakon Drugog svjetskog rata, a naročito se bavio agrarnom prenaseljenošću. I kao što reče Vlado Puljiz, on je „hrvatski znanstvenik koji je iza sebe ostavio najznačajniji i najsuvremeniji opus o seljaštvu“.¹⁸

Na njegovu su popisu i dvije knjige Milana Ivšića: *Les problemes agraires en Yougoslavie (Agrarni problemi u Jugoslaviji)* (Paris 1926.) i *Seljačka politika* (Zagreb 1938.).

Kada u „Predgovoru“ svojoj knjizi zahvaljuje na susretljivosti i suradnji raznim i relativno brojnim stručnjacima, među njima zahvaljuje i „filozofima gospodi Pavičiću i Ivšiću“, koji su mu pružili informacije o metanastazičkim kretanjima.¹⁹ U glavi „Hrvatske pustoši“, pišući o iseljavanju, zahvaljuje „gosp. M. Ivšiću s Filozofskog fakulteta u Zagrebu“ na informacijama koje mu je dao o problemu hrvatske manjine u Gradišću, „podijeljene u desetak sela“.²⁰

Blanc ukazuje na činjenicu da je u drugoj polovini 19. stoljeća hrvatsko tradicionalno selo doživjelo dubok preobražaj uzrokovan agrarnom krizom. Nasuprot toj činjenici ističe kako nema primjera u „starim zemljama zapadne Europe“, gdje bi se selo i poljoprivredno zemljište temeljito izmijenilo „u posljednjih stotinu godina“.²¹ On dokazuje kako je „širenje izgrađene površine sela zbog povećanja broja kuća“ glavna karakteristika „razvoja habitata od kraja 18. stoljeća do naših dana“.²² U tom kontekstu i donosi seljačku izreku: „Kuće su se toliko umnožile da su se sela spojila“.²³ U Zaključku knjige, uz ostalo, navodi: „Dok radnički stanovi u Zagrebu imaju najsuvremeniji komfor, poljoprivredna gospodarstva na samo 20 km od grada nemaju strojeva, gnojiva, električne struje. Ona su, paradoksalno, u zaostatku od pola stoljeća.“²⁴

Ne ulazeći u razloge razvojnog zaostajanja Zapadne, kao, uostalom, i cijele Hrvatske za razvijenom Europom, odnosno ostavljajući po strani zakašnjelu modernizaciju jer to prelazi okvire ovoga rada, može se barem uputiti na priloge Katunarića i Čaldarovića²⁵ podastrih (i u pisanom obliku) na znanstvenom kolokviju *Postoji li „hrvatski prag“?*

¹⁷ Pretpostavljam da se to odnosi na knjigu: Isti, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952. Možda se iz ovog podatka može zaključiti da se Blanc koristio hrvatskom literaturom iz društvenih i humanističkih znanosti koja je ugledala svjetlo dana do 1952. godine.

¹⁸ Poblje o tome v. Puljiz, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bićanića“, I-VIII.

¹⁹ Više o tome u: Blanc, *Zapadna Hrvatska*, 20.

²⁰ Detaljnije o tome u: Isto, 111. Usp. i bilj. 64.

²¹ Isto, 429.

²² Isto, 430.

²³ Isto, 435.

²⁴ Isto, 485-494.

²⁵ V. Katunarić, „Razvoj, sistemske granice i etnički sukobi“; Ognjen Čaldarović, „Relevantnost nalaza Andréa Blanca i razlozi sporigjeg razvoja urbane infrastrukture u ‘Zapadnoj Hrvatskoj’“ (rukopis).

Jednako tako, u traganju za odgovorom na pitanje mijenja li i kako modernizacija hrvatsko selo, treba posegnuti za radovima u zborniku: Maja Štambuk – Ivan Rogić – Anka Mišetić (ur.), *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (Zagreb 2002.).²⁶

Moglo bi se prostor, koji Blanc naziva „hrvatskim pragom“, analizirati i interpretirati i u terminima središte – periferija. U tom kontekstu odgovor na pitanje je li neki prostor periferija ovisi o dostignutom stupnju modernizacije u svakoj od dimenzija modernizacije kao što su privredna, kulturna i politička. Zanimljivo je da jedno istraživanje u našoj suvremenosti, na primjeru triju hrvatskih regija, usporednom analizom povijesnog i aktualnog razvoja Istre, Like i Gorskog kotara govori da je riječ o „tri različita oblika perifernosti“. Rezultate o Istri ostavimo po strani jer to područje nije obuhvaćeno u Blancovoj studiji. Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da je Lika periferija i u privrednoj i u kulturnoj dimenziji, dok je u konfrontaciji s centrom u političkoj dimenziji. Perifernost Gorskog kotara ponajprije je izražena u privrednoj dimenziji, dok u ostalim dvjema dominiraju multikulturni obrasci i politički pluralizam. Pospješene modernizacijskih procesa i održivog razvoja, prema tim rezultatima istraživanja, ovisе, pak, o dimenzijama perifernosti.²⁷

„Problem modernizacije izbio je u prvi plan i postao središnjim pitanjem sociologije razvoja“, koja uzima u obzir „stvarnu povijest pojedinih naroda“. Umjesto bavljenja tradicionalnim običajima, proučava razne komponente „razvojne dinamike“.²⁸

V. Puljiz ukazuje i na zanimljivost studije o „pragovima razvoja“, koje Bičanić povezuje s promjenama udjela poljoprivrednikâ u socijalnoj strukturi. Asocijacija na Blancov „hrvatski prag“ neizbježna je.

4. Proučavanje problema sela i „Zagrebačka sociološka škola“

Sociološko proučavanje sela u Hrvatskoj upravo je ustanovljeno – kako tvrdi Milovan Mitrović (1982.)²⁹, slično i Stipe Šušar (1988.)³⁰ te Vlado Puljiz (1996.)³¹ – istraživanjima Antuna Radića. Mitrović navodi da su Radićeve ideje imale utjecaja na proučavanje sela, naročito na ljude iz krugova oko Hrvatske seljačke stranke (HSS). Posebno se spominju knjige ljudi iz vodstva seljačkog pokreta kao što su knjižica Vladka Mačeka, *Bit hrvatskoga seljačkoga pokreta* (Zagreb 1936.)³² i knjiga ing. Josipa Predaveca, *Selo i seljaci* (Zagreb 1936.).³³

²⁶ Maja Štambuk – Ivan Rogić – Anka Mišetić (ur.), *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Zagreb 2002.

²⁷ V. Boris Banovac – Robert Blažević – Željko Boneta, „Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara“, *Revija za sociologiju*, 3-4, 2004, 113-141.

²⁸ Više i detaljnije o tome v. Rade Kalanj, *Moderno društvo i izazovi razvoja*, Zagreb 1994, 82 i dalje.

²⁹ Milovan Mitrović, *Jugoslovenska predratna sociologija*, Beograd 1982, 76-80, posebno 80.

³⁰ Stipe Šušar, *Sociologija sela*, I-II, Zagreb 1988.

³¹ Puljiz, „Seljaštvo u djelu Rudolfa Bičanića“, I-VIII.

³² O Mačeku i HSS-u usp. dvotomno historiografsko djelo: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, I-II, Zagreb 1974.

³³ Josip Predavec (Rugvice kod Dugog Sela, 1884. – Dugo Selo, 1933.), poslije završene učiteljske škole polazio i Visoku poljoprivrednu školu u Čehoslovačkoj (u Taboru), a diplomirao na Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu, nedugo prije smrti. U svojim radovima zalaže se za agrarizam i dolazi do ruralizma.

Vladko Maček, kao vođa HSS-a, okupio je uoči Drugog svjetskog rata, tj. od sredine tridesetih godina skupinu stručnjaka raznih profila. Među njima su Dinko Tomašić, „zadužen za sociologiju sela a Rudolf Bičanić za ekonomiku sela i ekonomsku politiku uopće“. ³⁴ I Mitrović, pored drugih podataka, za Bičanića dodaje da je ostavio opsežno djelo „iz ekonomske teorije i historije, ekonomike i sociologije agrara“. ³⁵

Mitrović još ističe da je Bičanić, kao ekonomski stručnjak ³⁶, radovima o selu i seljaštvu u „vrijeme duboke agrarne i društvene krize nadilazio okvire ekonomske politike, te su oni značajni i za sociologiju sela“. Također smatra da je Bičanić zadužio predratnu sociologiju prikupljanjem građe o društveno-ekonomskim prilikama hrvatskog seljaštva. ³⁷

Tko su sociolozi koji su mogli činiti „Zagrebačku sociološku školu“, o kojoj školi govori Blanc?

Prva katedra za sociologiju na prostoru današnje Hrvatske, a čini se i u tadašnjoj Austro-Ugarskoj, osnovana je 1906. godine na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Prvi profesor bio je Ernest Miler, koji je prethodno studirao pravo u Beču i Zagrebu te doktorirao u Zagrebu 1890. Boraveći na studijima u Berlinu i Parizu, gdje proučava etiologiju zločina, susreće se i sa sociologijom. Objavio je četrdesetak rasprava i članaka s područja kriminologije i sociologije. Predavao je sociologiju i na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu 1924. – 1928. Istraživao je probleme iz područja sociologije kriminala, političke i urbane sociologije, a bavio se i poviješću socijalnih ideja. Međutim, istraživanjem i, naravno, sociologijom sela nije se bavio. ³⁸

Juraj Ščetinec, također profesor sociologije na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi, istraživao je društvenu organizaciju i uređenje fašističkih i nacističkih režima te o tome objavio cijeli niz radova u razdoblju od 1935. pa do početka Drugog svjetskog rata. Ni on se nije bavio proučavanjem seoskih struktura. ³⁹

Najpoznatije mu je djelo *Selo i seljaci*, Zagreb 1936, kojim, kao prvi u Hrvatskoj, pokušava dati sintetičan prikaz sela i seljaka. Iako u toj knjizi idealizira seljaštvo (u smislu da su ono i seljačka kultura temelji društva), ona je svakako važan doprinos hrvatskoj sociologiji sela. Usp. *Sociološki leksikon* (dalje: *SL*), ur. Radomir Lukić – Miroslav Pečujlić, Beograd 1982, 487.

³⁴ Više o tome u: Mitrović, *Jugoslovenska predratna sociologija*, citirano mjesto na 80.

³⁵ Isto.

³⁶ Rudolf Bičanić (Bjelovar, 1905. – Zagreb, 1968.), biografi ga smatraju ekonomistom, političarem i sociologom. Studirao je neko vrijeme na *L'École des hautes études commerciales (HEC)* u Parizu, a doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1931. godine. Odležao je tri godine u kaznionici u S. Mitrovici (1933. – 1936.). Sudjelovao je na mnogim međunarodnim skupovima i ekonomista i sociologa, kao npr. na *Trećem svjetskom kongresu sociologa* (Amsterdam, 1956.) i *Četvrtom svjetskom kongresu sociologa* (Stresa, 1959.). Održavao je vezu i dopisivao se s mnoštvom znanstvenika u svijetu, a među njima i s J. K. Galbraithom, R. Aronom i dr. Detaljnije v. u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), 1, Zagreb 1983, 752-755; *SL*, 26.

³⁷ Usp. Mitrović, *Jugoslovenska predratna sociologija*, 80-82.

³⁸ Ernest Miler (Pakrac, 1866. – Zagreb, 1928.), поближе o njemu v. u: *SL*, 366-367; *HBL*, 7, Zagreb 2009. O E. Mileru, počecima nastave sociologije u Hrvatskoj, njezinoj institucionalizaciji i drugim pitanjima v. i: Goran Batina, *Počeci sociologije u Hrvatskoj*, Zagreb 2006, posebno 24-27; Šime Pilić, „Nastava sociologije obrazovanja u Hrvatskoj“, u: Isti (ur.), *Obrazovanje u kontekstu tranzicije*, Split 2008, 165-176; Isti, „Sociologija, etnologija, povijest i Ardalićeva Bukovica“, *Titius*, 4/4, 2011, 229-270.

³⁹ Juraj Ščetinec (Koprivnica, 1898. – Zagreb, 1939.), studirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu, na *L'École libre des sciences politiques (ELSP)* u Parizu, kao i u Münchenu. Područja njegova interesa jesu socijalna pitanja, radničko zakonodavstvo, politička sociologija, posebno problem korporativizma. Poznat je po sljedećim radovima: *Socijalna organizacija fašizma*, Zagreb 1935; *Korporativno uređenje države s obzirom*

Mirko Kus-Nikolajev u međuratnom razdoblju publicira radove iz etnologije i književne kritike, a posebno i iz sociologije, koje objavljuje u više časopisa. U svojim publicističkim radovima prešao je put od oštrog kritičara biologizma u sociologiji do problema cirkulacije elita paretoovskog tipa. Prema tome, njegov se interes nije zadržavao na preobražaju seoskog života,⁴⁰ iako je pisao o seljačkoj umjetnosti.

Milan Ivšić, nakon što je diplomirao teologiju na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i poslije zaređenja djeluje kao svećenik, a u Prvom svjetskom ratu i kao svećenik na bojištu u Srbiji, Rumunjskoj i Rusiji. Za docenta sociologije izabran je na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu 1920. godine, a specijalizirao se u Münchenu 1920. te u Školi političkih znanosti u Parizu, gdje je diplomirao radom o zadrugarstvu. Završetkom studija prava doktorira na Sorbonni teom *Les problemes agraires en Yougoslavie*. Istoimenu knjigu objavio je 1926. u Parizu s predgovorom nekadašnjeg francuskog ministra poljoprivrede Victora Boreta. Tom njegovom knjigom, vidjeli smo već, koristi se Blanc i navodi je u popisu literature na kraju svoje knjige *Zapadna Hrvatska*. I on je predavao sociologiju na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi u Zagrebu (danas Ekonomski fakultet) pa je čak 1944. – 1945. bio i rektorom. Predavao je i na drugim fakultetima, od Pravnog, preko Tehničkog do Poljoprivrednog i Veterinarskog. Nakon umirovljenja 1947. osuđen je na dvije godine zatvora koje je odležao u Gradiški. Objavio je više od 150 znanstvenih i stručnih radova, pretežno iz sociologije, zatim iz gospodarstva i agrara. Posebno je istraživao agrarna, odnosno sociološka pitanja hrvatskoga sela.⁴¹

Mijo Mirković studirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Beogradu, a doktorirao na Ekonomskom fakultetu u Frankfurtu na Majni. Ostavio je popriličan broj radova iz ekonomije, sociologije, kulturne historije te posebno iz književnosti. Širokog obrazovanja i humanistički orijentiran, Mirković je, i sâm rođen na selu, gajio duboku ljubav prema selu i seljaku te se u njegovim predratnim radovima isprepleću realistička teorijska analiza prodora kapitalističkih odnosa na selo s istančanim poetskim lirskim osjećajem, žalom i sjetom za gubljenjem seljačkog identiteta. Pored niza radova iz različitih ekonomskih

na novi austrijski ustav, Zagreb 1935; *Nacionalni socijalizam*, Zagreb 1937; *Korporativizam i demokracija*, Zagreb 1938; *Korporativno uređenje društva po kršćanskoj socijalnoj nauci*, Zagreb 1939 i dr. Više o njegovim sociološkim radovima v. u: Mitrović, *Jugoslavenska predratna sociologija*; *SL*, 687.

⁴⁰ Mirko Kus-Nikolajev (Zagreb, 1896. – Zagreb, 1961.), u Prvom svjetskom ratu bio je dvije godine interniran u Zenici. Doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1924. Objavljivao radove uglavnom iz etnologije i sociologije te o kulturi, oslanjajući se u njima na analize i studije njemačkih sociologa. Usp. *HBL*, 8, Zagreb 2013.

Prema *SL*-u (tj. Zlatku Gašparoviću), razlikuju se tri faze u njegovu radu: (1) „biologistička“ (*Problemi biološke sociologije*, 1924); (2) „funkcionalistička“ (*Sociologija milieua*, 1929) i (3) „elitistička“ (*Mostovi elita*, 1940). Objavio je niz knjiga, brošura i članaka u nas i u inozemstvu, ukazujući da se svaki problem „može obraditi sa sociološkog stajališta“. Time je pridonio afirmaciji sociologije u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova. Kako se bavio i problemima iz sociologije, umjetnosti i književnosti, objavio je i djelo *Seljačka ornamentika. Prilog sociologiji jugoslavenske seljačke umjetnosti*, Beograd 1935.

Mitrović upozorava da je Kus-Nikolajev u svojoj publicistici završio „apologijom fašizma“. O njemu i njegovim radovima v. u: Mitrović, *Jugoslavenska predratna sociologija*, te u *SL*-u.

⁴¹ Milan Ivšić (Orahovica, 1887. – Zagreb, 1972.), brat je istaknutog jezikoslovca Stjepana Ivšića, kojega također, u dvama navratima, spominje Blanc u svojoj knjizi *Zapadna Hrvatska*.

Osim navedenog francuskog izdanja iz 1926., objavio je prethodno još jednu knjigu na francuskom, *La reforme agraire en Yougoslavie*, Paris 1923, kao i cijeli niz knjiga o selu i seljaštvu na hrvatskom. Poblize o njemu v. u: *HBL*, 6, Zagreb 2005, 205-206.

politika (prometne, agrarne, zanatske, industrijske itd.), za našu temu značajne su mu studije: *Održanje seljačkog posjeda* (Zagreb 1937.), *Ekonomika agrara FNRJ* (Zagreb 1950.) (kojom se knjigom služio Blanc i koju navodi u svojoj bibliografiji na kraju knjige *Zapadna Hrvatska*), *Seljaci u kapitalizmu* (Zagreb 1952.) i dr.⁴²

Među inteligencijom okupljenom oko HSS-a, za sociološku znanost svakako je najznačajniji Dinko Tomašić, koji je tada predavao sociologiju na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.⁴³ Temeljna Tomašićeva teorijska postavka u nastojanju da stvori „jednu sociologiju Hrvata“ jest teza o zadružnoj i plemenskoj kulturi (o ratarskim i stočarskim narodima).⁴⁴ Takvi teorijski okviri „znatno su ometali Tomašića u proučavanju stvarnih društvenih odnosa i realne strukture hrvatskog društva“.⁴⁵

Tomašić je konceptualizirao dva kulturna modela: plemensko-stočarski (dinaridski) i ravničarsko-zadruškarski. Akademik Josip Županov ukazuje da je plemenski model bio snažan i u Hrvatskoj između 1941. i 1945. te poslije 1945. u Drugoj Jugoslaviji. Smatra da dominaciju plemenskog modela nije ugrozilo ni uvođenje samoupravljanja (koje je inače aktualiziralo zadružni model). Plemenski se model revitalizira u srpsko-hrvatskom ratu 1991. – 1995. Napadaču je suprotstavljen „isti model i vrijednosni sustav“.⁴⁶

Vjeran Katunarić ostavlja po strani Tomašićeva antropogeografska teorijska polazišta, kao i razlike između brdsko-autoritarnog i nizinsko-mirotvornog modela te se usmjerava na „analizu karaktera vladajućih elita balkanskih društava“.⁴⁷ Pa ipak, navodi kako će

⁴² Mijo Mirković (pseudonim Mate Balota) (Rakalj /Istra/, 1898. – Zagreb, 1963.), valjda jedini hrvatski akademik koji je nakon održanog predavanja na Akademiji u Moskvi izvadio ispod kaputa mijeh i dvojnice te zasvirao (zadiplio). Više v. u: *SL*, 368-369.

⁴³ Dinko Tomašić (Smokvica na Korčuli, 1902. – Bloomington /SAD/, 1975.), najzapaženiji sociolog u predratnoj Hrvatskoj i u Hrvata uopće toga razdoblja. Diplomirao i doktorirao (1926.) na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a studirao i u Italiji, Francuskoj i SAD-u. Sveučilišni nastavnik sociologije u Zagrebu 1935. – 1940., a 1943. – 1972. na *Indiana University* u SAD-u. Prvi su mu radovi s područja demografije nastali pod utjecajem talijanskog sociologa C. Ginija. Nakon što je za studijskog boravka u SAD-u upoznao „kulturnu sociologiju“, prema kojoj se pojave u društvenom životu mogu „objasniti kulturnim razvitkom naroda“, Tomašić, polazeći od ideja A. Radića o ratarskom i stočarskom narodu i o seljačkoj kulturi, problematizira ratarsku i stočarsku kulturu stavljajući jednu naspram druge. To dolazi do izražaja u knjizi *Društveni razvitak Hrvata*, dok u djelu *Politički razvitak Hrvata* donosi, u tri dijela, sociološku analizu nekih aspekata hrvatske povijesti, izjašnjavajući se protiv rasističkog shvaćanja u društvenim znanostima.

⁴⁴ V. dvije njegove knjige, po kojima i jest najpoznatiji u nas: Dinko Tomašić, *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb 1937; Isti, *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb 1938.

Obje ove knjige doživjele su ponovljeno izdanje prije više od dva desetljeća. Usp. Isti, *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb 1997; Isti, *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb 1997.

⁴⁵ Mitrović, *Jugoslovenska predratna sociologija*, 83.

⁴⁶ Josip Županov, „Aktualnost Tomašićeve sociologije“, *Društvena istraživanja*, 2/6 (8), 1993, 949-954. O životu i radu Josipa Županova (1923. – 2004.) ima dosta podataka u radu: Eugen Pusić, „Josipu Županovu u spomen“, *Revija za sociologiju*, 3-4, 2004, 229-230. U organizaciji Hrvatskog sociološkog društva (HSD) održan je u Zagrebu 31. ožujka 2005. okrugli stol posvećen Županovu, naslovljen: „Sociolog kao dijagnostičar društva u promjenama“. Proširene verzije dvaju priopćenja donosi *Revija za sociologiju*. Usp. Nenad Fanuko, „Prirodni tokovi društva i uzbudljiva lakoća teorije. U počast profesoru Josipu Županovu“; Dražen Lalić, „Osobit potpis Josipa Županova kao istraživača suvremenoga hrvatskog društva“, *Revija za sociologiju*, 36/3-4, 2005, 129-139, 141-148.

⁴⁷ Za potpuniju informaciju o tome v. Vjeran Katunarić, „Zatvoren krug modernizacije?: Od Tomašića do Huntingtona“, *Društvena istraživanja*, 2/6 (8), 1993, 955-961.

Također konzultirati i četiri Tomašićeva rada te članke današnjih autora u tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja*, 2/6 (8), 1993. U temi broja „Sociologija Dinka Tomašića“ nalazimo radove čiji

današnjem sociologu zasmetati Tomašićeva teorijska polazišta, kao i udio „populističkog uvjerenja u poimanju dviju okosnica seljačkog društva, brdsko-autoritarnе i nizinsko-mirotvorne, parazitske i radne“. Napominje da se inače autoritarni režimi najčešće služe nasiljem u pribavljanju podrške društvene većine, oslanjajući se na skupine iz „subkultura nasilja, od tradicionalno-patrijarhalnih do modernijih kriminalnih“.⁴⁸

O recepciji radova Dinka Tomašića u Hrvatskoj, kako prije tako i poslije Drugog svjetskog rata, vrlo informativno govori Aleksandar Štulhofer, kritički se ujedno osvrćući i na spominjani rad M. Mitrovića.⁴⁹

Možda bi trebalo spomenuti još neke istraživače sela, kao što su npr. Bogdan Stojavljević (o seljaštvu)⁵⁰, Vera S. Erlich (promjene u porodici na selu)⁵¹, Adam Pribičević (slika teškoća seljaka)⁵² i dr.⁵³

Milan Ivšić cijelim nizom knjiga publiciranih tridesetih godina 20. stoljeća nastoji društvene probleme sela dati u svojevrsnoj „seljačkoj enciklopediji“. Najraznovrsnija

su autori (prema redosljedu sadržaja sveska): Josip Županov, Vjeran Katunarić, Ivan Rogić, Dunja Rihtman-Auguštin, Miroslav Goreta, Aleksandar Štulhofer, Mladen Čaldarović, Ante Kadić, Hrvoje Lorković i Aleksandar Štulhofer (odgovor Lorkoviću), 887-1001.

⁴⁸ Katunarić, *Zatvoren krug*, 956. Usp. o tome i: Isti, „Razvoj, sistemske granice i etnički sukobi“.

⁴⁹ O tome v. Aleksandar Štulhofer, „Prijetnje, zaborav i tragovi: O recepciji Tomašićeva djela“, *Društvena istraživanja*, 2/6 (8), 1993, 981-988; o Tomašićevoj etnosociologiji v. također: Isti, „Predviđanje rata? – Etnosociologija Dinka Tomašića“, *Društvena istraživanja*, 2 (2), 1992, 299-313; Isti, „Testirajući teorije etničkog sukoba: Occamova oštrica i početak rata u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja*, 2-3 (4-5), 1993, 365-382; Isti, „Kako otupjeti Occamovu oštricu“, *Društvena istraživanja*, 2/6 (8), 1993, 999-1001.

⁵⁰ Bogdan Stojavljević (Udbina, 1899. – Zagreb, 1977.), istraživač sela i agrarni povjesničar. Nakon Drugog svjetskog rata predaje ekonomsku povijest na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu. Poseban je interes imao za istraživanje prodora kapitalizma na selo. Radovi su mu zanimljivi i za ekonomiku i za sociologiju agrara. Većinu radova objavljuje 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Među njima je prvi značajniji rad *Seljaštvo Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb 1952, a posljednja knjiga objavljena mu za života jest *Povijest sela. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija 1848-1918*, Zagreb 1973. V. i: *SL*, 675.

⁵¹ Vera Stein Erlich (1897. – 1980.), socijalna antropologinja. Objavljivala radove i prije Drugog svjetskog rata o ženi i porodici, tiskane u Zagrebu i Beogradu, a među njima i rad „Južnoslavenska patrijarhalna porodica“ na engleskom (u časopisu *Sociological Review*, 1940). Doktorirala na *University of California* u Berkeleyju 1952. iz socijalne antropologije. Radila od 1960. kao sveučilišna nastavnica na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Sarajevu.

Prije Drugog svjetskog rata provela je veliko anketno istraživanje započeto 1937. upitnikom od 130 pitanja o porodičnim odnosima u više od 300 sela bivše Jugoslavije. Na temelju tog empirijskog istraživanja objavila je studiju, najprije na engleskom u SAD-u, kamo je otišla krajem rata, gdje je konačno i sredila rezultate istraživanja: *Family in Transition. A Study of 300 Yugoslav Villages*, Princeton 1960, a potom i na hrvatskom: *Jugoslavenska porodica u transformaciji. Studija u tri stotine sela*, Zagreb 1964.

Blanc se nije mogao koristiti tom knjigom, u kojoj ima dosta iskustvenih podataka o promjenama u seoskim obiteljima i u Zapadnoj Hrvatskoj, naprosto zato što je, u obama jezičnim izdanjima, objavljena poslije njegove knjige. O V. Stein Erlich v. *SL*, 1982, 689; *Sociološki rečnik*, prir. Aljoša Mimica – Marija Bogdanović, Beograd 2007, 558.

⁵² Adam Pribičević (Hrvatska Kostajnica, 1880. – Kanada, 1957.), napisao knjigu *Seljak*, Zagreb 1936, kao kolonist u okolici Vučitrna na Kosovu, gdje je jedno vrijeme živio seljačkim životom „na mršavoj i suhoj leđini“ tijekom agrarne krize. Pribičević je pisao pod teorijskim utjecajem T. G. Masaryka, ali i daleko od Zagreba. Adam je, inače, brat poznatog političara Svetozara. Nakon završetka gimnazije u Srijemskim Karlovcima, studirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu, a od 1941. živi u inozemstvu. U monografiji *Seljak* slikovito je prikazao dramatične poteškoće seljaka u predratnoj Jugoslaviji. Konzultirati *SL*, 491.

⁵³ Između dvaju svjetskih ratova javljaju se i autori koji polaze od marksističke orijentacije u svojim sociološkim analizama, kao što su Božidar Adžija, Otokar Keršovani i Ognjen Prica.

baština znanstvenog istraživanja sela u Hrvatskoj – umnogome značajna i za sociološku znanost – može se objasniti, dobrim dijelom, politikom HSS-a, koja je neprekidno skretala pozornost na seljaštvo i selo.⁵⁴

U taj se kontekst smješta i prvo nastojanje sustavnog sistematiziranja građe sociologije sela, kao posebne sociologije, autora Slavoljuba Dubića. Riječ je o njegovoj knjizi objavljenoj u vrijeme Drugog svjetskog rata u Europi, odnosno u godini širenja toga rata i na hrvatske i na druge južnoslavenske prostore. I ova knjiga napisana je pod utjecajem američke ruralne sociologije, pa iako na novi način pristupa problemima sela, nije bila zapažena zbog rata koji je slijedio.⁵⁵

Pored toga, nužno je imati u vidu da u uvjetima „jednostavne socijalne strukture“ hrvatskog društva (19. i počeci 20. st.) seljaštvo i selo predstavljaju „jedino tlo istraživanja“. Stvorena su „brda knjiga“, u kojima ima dosta vrijednoga i u što treba zaviriti kada želimo spoznati život sela u prošlosti i analizirati suvremene probleme na promijenjenome selu. U tome se može uspjeti ako se istražuje „genezu pojava, oblika i kretanja“, kritički prosuđujući spomenutu građu.⁵⁶

Prvih deset-petnaest godina nakon Drugog svjetskog rata nije bilo povoljno za razvoj sociologije. Štoviše, „o sociologiji općenito i njezinom razvoju nije se moglo govoriti, pa utoliko ni o posebnom zasnivanju sociologije sela. Sve se trpalo u historijski materijalizam“.⁵⁷

Ivan Cifrić dokazuje da se ruralna sociologija u nas bavila ruralnim društvom „na način kako se tada bavila s prikupljenom empirijskom građom o promjenama našeg seljačkog društva i njegovog moderniziranog stanja“. Dodaje tome da se u naše dane time počinje baviti i socijalna ekologija, nastojeći u okviru paradigme odnosa čovjeka i prirode, odnosno socijalnog i prirodnog sustava „(re)konstruirati empirijski i diskurzivno značajne obrasce naše tradicije“.⁵⁸

⁵⁴ V. o tome u: Mitrović, *Jugoslavenska predratna sociologija*, posebno pogl. „Problemi sela i proučavanje promjena u tradicionalnom načinu društvenog života“, 218-243.

⁵⁵ Dr. ing. Slavoljub Dubić, *Sociologija sela*, Split 1941.

Slavoljub Dubić (Peteranec kraj Koprivnice, 1898. – Sarajevo, 1983.), završio Klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a agronomiju studirao u Pragu i Zagrebu. Nakon diplomiranja na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu, specijalizira se i doktorira u Pragu na Češkoj visokoj tehničkoj školi 1930. Desetak godina radi u Srednjoj poljoprivrednoj školi u Križevcima, a zatim je referent za statistiku, stočarstvo i nastavu u Banovinskoj upravi u Splitu (1936. – 1941.). Poslije Drugog svjetskog rata referent je u Ministarstvu za agrarnu politiku NR Hrvatske, a potom je 1947. premješten u Ministarstvo poljoprivrede NR Bosne i Hercegovine. U Sarajevu je 1948. izabran za izvanrednog profesora na Poljoprivrednom fakultetu, a 1957. za redovitog. Njegovim kapitalnim djelom smatra se *Sociologija sela*, Split 1941, u kojem donosi socijalni život sela u južnoslavenskih naroda. Objavljivao je stručne i znanstvene radove još od 1926. do 70-ih godina 20. stoljeća (o računovodstvu za seljake, organizaciji poljoprivredne proizvodnje, teoriji produkcijske funkcije u poljoprivredi, uvođenju u znanstveni rad i dr.). Među tim su radovima i: *Prilog istraživanju seljačkog gospodarstva*, Križevci 1933; „Historijski pogled na socijalne prilike sela u Jugoslaviji“, *Arhiv Ministarstva poljoprivrede*, 7, 1940, 17, 30-63.

Nešto više biobibliografskih podataka o Slavoljubu Dubiću može se naći u: *HBL*, 3, Zagreb 1993, 641-642. Usp. i: Joko Sparavalo, „Prof. dr. Slavoljub Dubić, 1898-1983.“, *Sociologija sela*, 21/82, 1983, 264-266.

⁵⁶ Šuvar, *Sociologija sela*, I, 11-12. i dalje.

⁵⁷ *Isto*, 9 i dalje.

⁵⁸ Usp. Ivan Cifrić, *Ruralni razvoj i modernizacija*, Zagreb 2003, 10.

U knjizi se inače razmatra ruralni razvoj u socijalnoekološkoj paradigmi na primjeru hrvatskog društva u globalizacijskim promjenama. Posebno se argumentira teza o socijalnometaboličkoj ravnoteži u seljačkom

5. Zaključak

Tek oko 1960. godine stvoreno je povoljno društveno ozračje za temeljitija, a i učestalija sociološka istraživanja sela, što je umnogome uvjetovano deagrarizacijom, industrijalizacijom, urbanizacijom i egzodusom seljaštva.⁵⁹ Sociologija sela razvila se u nas u samostalnu znanstvenu disciplinu u desetljeću između 1960. i 1970. godine.

Već smo pokazali da se Blanc koristio literaturom objavljenom na hrvatskom jeziku pretežno do početka 50-ih godina 20. stoljeća. Rezultati njegova istraživanja pokazuju da je „Zagrebačka sociološka škola“ (odnosi se to uglavnom na međuratno razdoblje, a uz to, upravo smo iznijeli kako se sociologija razvijala u nas neposredno nakon rata) zanemarila neka istraživačka pitanja sela i seljaštva. Dvadesetak godina poslije nego što je Blanc formulirao tu konstataciju (u svojoj doktorskoj tezi), vrstan poznavalac ne samo suvremenih kretanja nego i prošlosti sela i seljaštva, hrvatski sociolog Stipe Šuvar, komentira 1972. godine da „tek treba očekivati suptilnije znanstvene obrade cjelokupne slike mijenjanja sela“.⁶⁰ Godinu kasnije objavljuje knjigu o doticajima sela i grada.⁶¹

Prema ovom našem kratkom pregledu, vidljivo je da se u Hrvatskoj, u prvoj polovini 20. stoljeća, sociologija razvijala – što kontinuirano, što diskontinuirano – pretežno na fakultetima. Pokazuje se plodonosnom postavka M. Janowitza da je „osnova za analizu i društvenu odgovornost sociologa – format nastavnika – istraživača“.⁶² Njegova analiza pokazuje da u prvih sedam-osam desetljeća od osnivanja prvih katedri za sociologiju u SAD-u čak između 80 i 90 posto sociologa radi u institucijama obrazovanja. I mladi naraštaji sociologa prvenstveno nastoje udovoljiti „predavačko-istraživačkom formatu“.⁶³

U svjetlu usporedbe s tom činjenicom u SAD-u, postaje razumljiviji i razvoj sociologije, odnosno sociologije sela kao posebne sociologijske discipline u Hrvatskoj. Blanc, dakle, smatra da je preobražaj seoskog života, krizu seljaštva, različite dodire grada i sela kao istraživački problem zanemarila „Zagrebačka sociološka škola“. Situacija s tim zanemarivanjem ipak je malo složenija.

Prvo, istraživanjem života seljaštva i procesa na selu između dvaju svjetskih ratova bavili su se Rudolf Bičanić, Slavoljub Dubić, Vera Erlich, Milan Ivšić, Mijo Mirković, Dinko Tomašić i dr. Većina njih nastavlja istraživati tu problematiku i nakon Drugog svjetskog rata. Svakako valja imati na umu da se dio ovih istraživača bavi i drugim temama, a ne isključivo ruralnom sociologijom. (Uz to D. Tomašić i V. Erlich odlaze u SAD, a M. Ivšić u zatvor 1947. – 1949.)

društvu i moderniziranom takvom društvu. Unutar ruralnog razvoja posebno su obrađena tematska polja industrijske i ekološke poljoprivrede. Knjiga sadrži i vrlo bogatu i brojnu bibliografiju. V. posebno „Popis literature“ u navedenoj knjizi, 461-481.

⁵⁹ Usp. Puljiz, *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb 1977.

⁶⁰ Šuvar, *Sociologija sela*, I, 18.

Kratak životopis Stipe Šuvara donio sam u časopisu HSD-a. Usp. Pilić, „In memoriam: Stipe Šuvar (1936-2004)“, *Revija za sociologiju*, 36/3-4, 2005, 225-229.

Ovaj je sociolog ostavio imponozantan opus, a unutar njega i značajna djela hrvatske sociologije sela. Popis njegovih radova čini oko 500 jedinica. U studenome 2004. predao sam u tisak jedan popis s 481 bibliografskom jedinicom. Usp. Isti, „Prilozi za bibliografiju radova prof. dr. Stipe Šuvara“, *Školski vjesnik*, 53/3-4, 2004, 279-310.

⁶¹ Usp. Šuvar, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973.

⁶² Morris Janowitz, „Professionalization of Sociology“, *American Journal of Sociology*, 78/1, 1972, 206.

⁶³ Isto, 122.

Oni, uz sociologe kao što su J. Ščetinec, E. Miler, M. Kus-Nikolajev i još ponetko, mogu predstavljati „Zagrebačku sociološku školu“. Od nabrojanih sociologa ili, preciznije, onih koji su istraživali i problematiku sela, Blanc izravno ne spominje D. Tomašića.

Drugo, sociologija je općenito u prvom desetljeću nakon Drugog svjetskog rata bila potisnuta u nekadašnjoj Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj.

Treće, što se i navodi u *Sociološkom leksikonu*: „Prve godine posle rata predstavljale su stagnaciju u razvoju sociologije sela kod nas“.⁶⁴

Cetvrto, ako našu sociološku školu stavimo u širi kontekst, vidimo da je Europsko društvo za ruralnu sociologiju utemeljeno tek 1957. godine. Ovo je društvo pokrenulo časopis *Sociologia ruralis* 1960. godine. Samo tri godine kasnije, tj. 1963. u Zagrebu je pokrenut specijalizirani časopis *Sociologija sela* (izlazi i danas pod nazivom *Sociologija i prostor*).

Peto, razdoblje napretka sociologije uopće u nas, a posebno sociologije sela, jesu 60-e godine 20. stoljeća. Sociolozi Stipe Šušar, Svetozar Livada, Mirko Martić, Edhem Dilić, Vlado Cvjetičanin, Milan Zupančić, Ivan Magdalenić, Vlado Puljiz, Ivan Cifrić i Ruža First utemeljuju svojim radovima, projektima i aktivnostima suvremenu „Zagrebačku sociološku školu“. Njima treba pridružiti Maju Štambuk, Aliju Hodžića, Josipa Defilipisa, Antuna Šundalića i druge. Ne umanjujući vrijednost priloga drugih sociologa, svakako su najznačajniji doprinos sociologiji sela dali Stipe Šušar, Ivan Cifrić i Vlado Puljiz.

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća „Zagrebačka sociološka škola“, a naročito „Zagrebačka škola sociologije sela“ postaje šire poznata i svakako je zahvatila istraživačke probleme na koje je upozorio Blanc. No, on je svoju knjigu završio puno ranije nego što se „Zagrebačka sociološka škola“ afirmirala, stoga se njegova primjedba odnosi na međuratno razdoblje i prvo desetljeće poslije Drugog svjetskog rata, a ne na kasnije razdoblje.

Da zaključimo, Blanc u svojoj studiji iz humane geografije *Zapadna Hrvatska* dokazuje kako je industrijalizacija izazvala „preobražaj seoskog života“. Smatra da ćemo bolje razumjeti smisao i domete tih promjena ako se proučavaju faze razvoja i dodiri sela i grada. Ističe kako je oskudna bibliografija o tom pitanju i žali što je „Zagrebačka sociološka škola“ zanemarila proučavanje toga problema. Pretpostavlja da je to možda stoga „što su Hrvati svjedoci te krize“ ili zato što im nedostaje vremenska distanca.

Pokušali smo ovdje navesti tko je sve onda činio ili mogao činiti „Zagrebačku sociološku školu“. Možda je zaista pitanje promjena sela i seljaštva (na koje ukazuje Blanc) zanemareno i zbog toga što su suvremenici bili svjedoci te krize ili zbog nedostatka vremenske distance. U obzir bi svakako trebalo uzeti i relativnu malobrojnost sociološke znanstvene zajednice u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju, u kojoj je dominirao predavačko-istraživački format. Uza sve to, dio sociologa imao je druge znanstveno-istraživačke interese nego što je to proučavanje promjena sela i seljaštva.

Iz analitičkog sadržaja teksta i bilješki, kao i iz bibliografije može se nazrijeti da je Blanc, iako je izvrsno poznao hrvatski jezik, ipak donekle preferirao one naše autore koji su imali neki neposredan doticaj s francuskom kulturom (studij, objavljene radove na francuskom jeziku i sl.).

Prvo desetljeće nakon Drugog svjetskog rata – u kojemu je inače Blanc temeljito proučavao Zapadnu Hrvatsku – kao što smo već pokazivali, nije pružalo povoljne ni društvene ni znanstvene pretpostavke za razvoj sociologije i sociologije sela. Blanc je ispravno

⁶⁴ SL, 643.

uočio da je to pitanje zanemareno, o čemu najbolju potvrdu daju domaći sociolozi sela kada još 1972. upozoravaju da suptilnije obrade slike mijenjanja sela tek treba očekivati. Može se reći da se sociologija sela u „organiziranoj formi“ (termin V. Puljiza) u Hrvatskoj razvija duže od pola stoljeća. U današnjem globalizirajućem svijetu, u promjenama tijekom tranzicijskih procesa hrvatskog društva, može se postaviti pitanje: „je li suvremeno selo moguće kao izbor življenja“?⁶⁵

Što se tiče rezultata istraživanja promjena sela i stanovništva u njemu, u današnje doba (2010. – 2018.) ona pokazuju da selo „gubi stratešku ulogu u preživljavanju, ono je demografski i ekonomski u uzmaku pred gradom“.⁶⁶ Postavlja se pitanje: Živi li se „seoski“ u selu danas, a javlja se i tvrdnja „današnji seljak nije seljak“.⁶⁷

Promjene (u strukturi stanovništva i strukturi proizvodnje) u jednom selu u protekla tri stoljeća prikazao sam u mikrosociološkoj perspektivi na primjeru iščezlog sela Filipović.⁶⁸

Naravno da se sociologija, posebno sociologija sela u Hrvatskoj, u protekla četiri i pol desetljeća (nakon 1972. godine, koju smo prethodno u dvama navratima spomenuli) razvila i istražila to, kao i brojna druga pitanja. No, to je izvan okvira naše teme. Mi smo samo još pokušali ukazati, služeći se pritom radovima domaćih autora, da u međuvremenu modernizacija društva postaje središnje pitanje sociologije razvoja, koja proučava razne komponente razvojne dinamike, dok se promjenama seljačkog društva i moderniziranim stanjem sela i seljaštva nakon razvijene posebne sociologije sela počinje baviti i socijalna ekologija.

⁶⁵ Alija Hodžić, *Selo kao izbor?*, Zagreb 2006, 125.

⁶⁶ Antun Šundalić, *Selo – iz autentičnosti u neprepoznatljivost*, Osijek 2010, 27.

⁶⁷ Isto, 200, 207.

⁶⁸ Usp. Pilić, *Okolo Krke*, Split 2016, pogl. „Gdje je bilo i nestalo selo Filipović“, 129-161.